

BORSODI L. LÁSZLÓ

ELEVE ELRENDELTSÉG ÉS ÁLDOZATVÁLLALÁS

*Baka István Philoktétész című versciklusáról*¹

A *Philoktétész* című ciklus a nemlét verseit tartalmazza. A költemények beszélői a nemlétre készülődnek, az idővel, a verssel való szembenézésre, hiszen erre készíti őket a teljesség megragadásának lehetetlensége. A ciklus címadó versében a Philoktétész-mítoszon keresztül új verseszmény jön létre. Már nem Philoktétész beszél maszkként egyes szám első személyben, hanem a *Búcsú banítaimtól* lírai karakterének továbbalakulása figyelhető meg. A költemény a versírásra reflektál. A maszkokat próbálgató én az első és a harmadik szakaszban a Philoktétész-mítoszt a vers szövegébe hasonlatként beépítve a vers szerepének újradefiniálására vállalkozik, epikum és reflexió egymásba játszását hozva létre. A megfogalmazódó ars poetica szerint a költészet riasztja az időt, a vers időtlenségét állítva szembe az idő múlásával: „a jambusok kolompját / kongatja még tudatva merre jár / hullatva húsát bomló szavait hogy / kitérhessen előle az idő” (1.). Az én számára a versben létezés a teljesség újraalkotásának lehetősége, vagy fedezék a mindent felszámoló idő ellenében, mint a *Csak a szavakban*. A második és a negyedik szakasz, megszakítva a páratlan strófák versről alkotott példázatát, a történetmondás illúzióját keltik, hogy egy nagyszabású apokaliptikus látomás táruljon fel.² A megszakítások egyrészt azt jelzik, nem létesül egységes maszkbeszéd, és ahogyan a leprás nem tudja, él-e, úgy Philoktétész is harmadik személyben mondja újra történetét, önmagától elidegenedve; másrészt a Philoktétész-mítosz harmadik személyű újramondása úgy is értelmezhető, mint a páratlan szakaszok ars poeticájának megvalósulása, vagyis győző az idő ellenében a költői szó, „halálra sebzí az időt” (4.).³

Az *Orosz triptichonban* mintha Philoktétész deformált mitológiai sorsa folytatódna. A három szerepversben a megidézett orosz költők, Nyikolaj Gumiljov, Szergej Jeszenyin és Marina Cvetajeva a beszélők, akik Philoktétészhez hasonlóan lét és nemlét határán a költői szó lehetőségeivel vetnek számot. Biográfiájuk képezi az egyes versek képi univerzumát, nyelvi hagyományként szólalnak meg,⁴ azt mérlegelve, hogy a személyes sorsnál egyetemesebbnek hitt vers megőrizi-e kimondóját. Mártíriumuk azonban a *Philoktétészben* megcsillanó remény szertefoszlását sejteti.

A *Gumiljov a Csekában* a kivégzésére készülő Gumiljov számvetése, amelynek groteszk nyitányában a tragikus (költő)sors a szinte komikus előadás révén egy végletessé torzult helyzet jelképévé lesz, hogy a felvillanó baljós végzet után a harmadik és a negyedik strófában az első szakasz kulcsszavai (ólmogolyó, Menny) az antropomorf kozmosz szimbólumá-

Húsz éve, 1995. szeptember 20-án halt meg Baka István. (A szerk.)

¹ A tanulmány Baka István *Tájkép fohással* (Jelenkor Kiadó, Pécs, 1996) című gyűjteményes kötete mint a szerzői kanonizációs gesztus révén az életművet lezártnak és véglegesnek felmutató, újraértett költői testamentum recepcióesztétikai alapú interpretációjának egy részlete.

² Vö. Nagy Gábor: A lírai önértelmezés Baka István költészetében, 89.

³ A költői szónak az idő fölötti győzelmét látszik megerősíteni a mítosz egészére történő utalás, amely szerint Philoktétészt meggyógyítják. Vö. Szabó György: *Mitológiai kislexikon*, 246–247.; Nagy Gábor: „... legyek versedben asszonánc”, 205.

⁴ Vö. Bagi Ibolya: *Ízekre szedve*, 126–127.

vá emelkedjenek, és amennyiben a költészet mint a lét megőrzésének a lehetősége megszűnik, „a költő halála a világban uralkodó létrontódásra enged következtetni”:⁵ „a világról lefoszlik / Létem: azaz maga a Létezés.” Az a kérdés tehát, újjáteremthető-e nyelv által a világ: „tán verssor-vetéseim, kihajtva, / Teremnek új Oroszhont, Afrikát?” S bár nincs megnyugtató válasz, az élet és halál abszurditására való rálátás mégis a költészet győzelmét sejteti⁶ („Ólomgolyóként átsurrantam én a / Világon, s úgy szállt vélem, mint soha / Még senkivel”), akárcsak annak felismerése, hogy a vers a létmódját jelentő szerepcserék révén mindig megújulhat, de nem szüntetheti meg a lélek elmúlástól való rettegését, ahogyan ez a Baka István fordította *Emlékezet* című Gumiljov-versben is megfogalmazódik.

A *Jeszenyin az Angletterre-ben* annak lenyomata, hogy a költő halálának mitológémiája⁷ beemeli a jeszenyini tragikus világot Baka István költészetébe. A vers halál előtti üzenet. A *Gumiljov a Csekában* című vershez képest itt az én mélyen lefokozva láttatja magát:⁸ „Széthulltam – üvegpoharak szilánkja –, / Pincér kezéből részegen kiütve.” Baka-Jeszenyin számára a halált az utólagos felismerés jelenti. Rádöbben, a valamikori rajongás álságos volt, tehát sorsa nem a kiválasztottaké, és a hétköznapi rabságában minduntalan szembesülnie kell a kicsinyes, ellenséges kispolgári ízléssel, mentalitással:⁹ „Ott voltam mindenütt – engem citáltak / Cuppogva-kéjjel, mint itallapot; / De rádöbbszemtem, hogy mindez csalás csak”. Ezért az alkotó attól való félelme szólal meg, hogy a hatalmi viszonyokon való kívülállás nem valósulhat meg a vég közelségében: „Hogy rám is az vár, ami bárki sorsa: / Ahogy kenyérből, húsból a fasirt, / Gyúratom én is, megborsozvaszóva, / S hallok szférák zenéjeként a zsírt // Sercegni”. Ez azt mutatja, hogy Baka-Jeszenyin világában a halál a minőségi és a mennyiségi lét konfliktusának értelmezésében olyan értékpusztulás, amelynek vagy csak transzcendens, vagy csak materiális vigasza lehet.¹⁰ Ezért spirituális lényként és hús-vér emberként olyan nyomot akar hagyni a világban, ami minőséget jelent: „S felismerik a faggyús húspogácsák / Között vadabb, rjazányi ízemet.” Egyetlen reménye a vers továbbélése, és bár meghal a test, de marad a vers, a szó, mint a szeretet Szent Pál *Szeretethimnuszában*, vagyis „a főzés-tekhné végső fokáról van szó, szeretetgyakorlatról, vendéglátásról, áldozatvállalásról, egyfajta költői áldozatról, önmaga feltalálásáról. Önmaga felajánlásáról a költői képben az olvasónak.”¹¹

Az előző két verstől eltérően a *Cvetajeva Jelabugában* című vers lírai éneke már a művészet erejében sem hisz.¹² Míg a *Jeszenyin az Angletterre-ben* című költeményben a sercegés groteszk módon még hallhatóvá teszi a szférák zenéjét, Baka-Cvetajeva láger(vers)világában a sorhatár által kettétört „Semmi- / be görbülő”, gyufaszálként metaforizált remény sistersége annak *törékeny* voltát érzékelteti. Ahol „minden hajnal, alkony dráma”, tehát összeér a kezdet és a vég, ott a kulturális emlékezet is halvány szellemi vigasz. Még feltűnnek Puskin *Anyeginjének* szavai mint a szellem tiltakozása a láger embertelen világa ellen, de hiába „égnek itt a puskin szavak mind”, csődöt mond a kulturális emlékezet. Így végső lázadásként az én önmaga elpusztításával válaszol: „Hurokká megkötöm a horizontot, / S föllendülök tehozad, Istenem.”¹³

⁵ Fried István: Baka István „benső világtere”, 129.

⁶ Vö. i. m. 130.

⁷ Vö. Bagi Ibolya: *Ízekre szedve*, 127.

⁸ Vö. Nagy Gábor: „... *legyek versedben asszonánc*”, 233.

⁹ Vö. Bagi Ibolya: *Ízekre szedve*, 132.

¹⁰ Vö. uo.

¹¹ Bazsányi Sándor: „Vadat és halat, s mi jó falat / szem-szájnak ingere...”, 64.

¹² Vö. Nagy Gábor: „... *legyek versedben asszonánc*”, 234.

¹³ Ez az Istenhez forduló vallomás Marina Cvetajeva ars poeticáját idézi meg, amely szerint a költészet a halál poétikája (*Versék Blokhoz 7.*) és az egyetlen kapaszkodó is (*Menekülés* – Baka István ford.). Nem véletlen, hogy a három Baka-vers egyben az életmű összegzése és lezárására tett kísérlet is. Vö. uo.

Az *Én itt vagyok* című költemény mintha az Istenhez fellendülő Cvetajeva-vers beszélőjének túlvilági perspektíváit nyitná meg, hogy az én a lágerek (metafora)világának lefokozottságából kilendülve is csak önmaga egyedüliségére leljen. Így a hiányként megképződő Úrhoz beszélve (mint a *Gecsemánéban*) az én szólama erősödik fel: a beszélő öntudata áll szemben kitalálójával, aki maga is nyelv, a lírai én kimondása által teremődik, és miközben néma marad, az én (is) teremődik e némaság által, hogy nem élhető világát felpanaszolja. Ez a panasz azért artikulálódik (újra), mert nem tud szabadulni saját hagyomány általi megelőzöttségétől, így attól sem, hogy költő létére ne teremtsen, és ne teremődjék. Ezért egyik lehetőségként egy új költői nyelv felfedezése merül fel, másik lehetőségként a(z) (el)hallgatás. Mindkét utat indokolja a vers, amennyiben végkicsengése szerint egyrészt a sáatáni világmindenségben megcsillan a megváltás reménye, másrészt a kérésből csak az Istenre való várakozás kínja marad.

Elhagyva belőle a szerző nevét, Baka István József Attila *Bevezetőjének* utolsó sorát emelte címmé és versnyitánnyá. A hetyke hangvétel azonban Baka versében vádat és kétségbeesést kifejező kérdéssel egészül ki¹⁴ („Én itt vagyok de hol vagy te Uram”), amely így az Úr imádságának kezdő sorára is utal („Miatyánk, aki a mennyekben vagy”): „az Isten helyébe az egyes szám első személyű lírai én kerül alanyként, mellé a helyhatározó, amely általánoságában is a világba vetettség bizonyosságát súlyozza (...), (felidézve a »Vagyok aki vagyok« titkot hordozó kijelentést is).”¹⁵ A vers első szakasza a múltbeli istenkeresés állomásainak és a lírai én tévelygéseinek felelevenítése, az eltévelyedést magyarázó csalódások jelenbeli felpanaszolója, modern jeremiád, illetve annak beismerése, hogy a dionüoszosi életvitel és költészeteszmény nem vitte közelebb a teljességhez: „A borban asszony-ölben álmok eszmék / Tömjéknödében is csak önmagam / Találtam”. A lírai én múltbeli önmagára találása nem jelentett teljességet, ezért kerül a lírai én az Isten helyébe, és ezzel magyarázható, hogy az Isten hiánya okozta ráháruuló felelősség terhe miatt panaszkodik:¹⁶ „nem voltál a bűnrementség / S a büntetés sem egyetlen szavam / Se szólított meg Te se szólítottál”. A huszadik századi büntelen bűnösség és/vagy bűnös büntelenség létmeghatározó tudatáról ironizálva szól a vers, és a kölcsönös posztuláció is a maga hiábavalóságaival jelenik meg.¹⁷ Ezért a második versszak maszkokként Európé, valamint Apollón és Marszüász mitológiai történetét idézi fel: „Kint száll a köd és megmozdulnak a / Kőszobrok most egy képzelt őszi kertben”. Mindkét mitológiai történet a költészet önértelmezése.¹⁸ Baka István versében még semmi nem következett be a mitológiai történekekből, ezért bámi megtörténhet; Európé még későül a Zeusszal való nászra, Marszüász még nem sejt semmit sorsáról, Apollón csak képzeletben tervezi a jövőt, a mitológiai, ontológiai vagy individuális megvalósulás lehetőségére várva:¹⁹ „Európa vonaglik a bika / Hátán Apollón nyila még tegezben / És mosolyogva gondol Marszüászra / Lenyúzott bőre kéjes-nyers szagára”. A költemény eggyé olvasztja a két mitikus történetet, összekapcsolva egymással a kint és a kéjt,²⁰ majd a vers vissza fordul az Isten–ember viszonylatba, mert az emberként és alkotóként való tisztánlátás adományaterhe halálfélelemmel tölti el: „Kéjek s kínok között vezet az ember / Isten vagy emberek jelölte útja / Csodáloed-e hogy amire befutja / Halálvággyal telik nem félelemmel”. A Marszüászként is definiálható meg nem értett művész²¹ büntetése ez, akinek szenvednie kell az Úrral való perlekedésért, amit nem fogad el, és költőként új utakat keres („Most megpró-

¹⁴ József Attila versére Nagy Gábor is utal: vö. i. m. 249–250.

¹⁵ Szigeti Lajos Sándor: *Háborús téli éjszaka*, 95.

¹⁶ Vö. Nagy Gábor: „... *legyek versedben asszonánc*”, 250.

¹⁷ Vö. Szigeti Lajos Sándor: *Háborús téli éjszaka*, 96.

¹⁸ Vö. Nagy Gábor: „... *legyek versedben asszonánc*”, 250.

¹⁹ Vö. Szigeti Lajos Sándor: *Háborús téli éjszaka*, 97.

²⁰ Vö. i. m. 98.

²¹ Vö. Nagy Gábor: „... *legyek versedben asszonánc*”, 251.

bálom mégis kitalálni / Valaki vagy Te vagy csupán akármí”), próbálja újraalkotni, és így a maga számára elhíhetővé tenni az Urat, de hiába, a hagyomány nem engedi közelebb férni ahhoz, akivel vitázik. Az apollóni intés ellenére a beszélő iróniája és blaszfémiaja artikulálódik: „Sorvégre rímnek jól jöhetsz ugyan / De jobban élsz a vírusban s a rákban / Mint a tehozzád esdeklő imákban”. A *Tájkép fohással* című vers zárlatának kifordításaként²² az alkotó írja művébe az Urat, rímhelyzetbe hozva.²³ Amennyiben az Úr sorvégre rímnek jön, akkor a „rákban”–„imákban” rímpár metaforizálja őt, de rímként, Úrként való inkarnációját éppen annak a két sornak a jelentésrétege szünteti meg, amelyeknek a végén rímként megjelenik. A rákként blaszfémizált Úr tehát felzabálja a z embert, felszámolja a költői nyelvet és a lírai ént, így Philoktétésznek a vers megtartó erejébe vetett hite szertefoszlik, de az istenkáromló sorok könyörgésként is értelmezhetők, hiszen elismerve, hogy a költői szó nem megtartó erő, megvallja, hogy az Úr jelenléte valóságosabb a betegségben. Ez a hitvallás a hit utáni vágyakozás, de a tagadást az Úrtól való függésnek nevezi, és hogy eljusson a teljes függetlenségig, a totális tagadással megvonja az Úrtól a teremtő szót: „S ha megtagadlak azzal adnék léte / Neked hát nem tagadlak s végre véged”. A megnevezés-tagadás ellentétének kifordítása azonban csak látszat, hiszen a tagadva megnevező gesztus megvonása is az Úrhoz képest történne, és ez jelentheti a végső bizonyosságot az isteni létezésre. Így jut el a befejezésben az istenkáromlástól az istentagadáson át a várakozás erkölcséhez: „Megszabadultam tőled mégis árvád / Vagyok Uram ki várva várva vár rád.” A megszabadulás nemcsak a várakozásban tudatos magatartást tanúsító embernek a megérkezése, hanem a költő szabadsága is, aki az istenihez szóló tagadva könyörögésen/teremtésen és annak megvonásán keresztül tesz szert a saját hangra. Ez a *Tájkép fohással* című vershez hasonló felismerés újraartikulálódása: az isteni nyelvet megtestesítő Alkotó képes beteljesíteni az alkotói létezést, teljessé írni a verset. Ez a teljesség írás az önreflexív poétikai eljárás részeként is érthető, ami az írás szabadságából fakad, és így lehet ez maga az *Én itt vagyok* című vers, amelynek befejezésében egymásra rímel az „árvád” és a „vár rád”, szójátékot alkotva.²⁴

Az *Én itt vagyok* befejezése akár a beteljesülést az Úrtól váró vers szólama, akár a meglett/megtalálni vélt isteni nyelv kifejeződése: a *Strófák*ban (1–2) is megfogalmazódik ez a kettősség a világról, a költészetről, a nyelvről alkotott véleményként. Az első rész a világvége látomása az egyén nézőpontjából, aminek ideje az ősz, és ami felszámolja az időt. A vers „csak a tavaszt nem nevezi meg az évszakok közül (...), ellenben a pusztulás, a halódás, a megcsalattatás többféle képi formát kap”:²⁵ „November tán a nyarat exhumálja”; „tömegsírját a télnek // Már ássa ássa a (...) / tarkólóvéstől rettegő december”. A pozitívnak érzékelt múlt a jelen apokaliptizise felől hamisnak bizonyul: „tömegsír az ára // Néhány meleg boldog napunknak is / Most végre látjuk édes volt s hamis”. Lefokozott, alantás világ ez („dögzagú”, hányardék, mámor, undor, cefre- és avarszag lengi be), amelyben az egyetlen lehetséges magatartás az áldozatszerep vállalása: „Légy te is inkább kit gödörbe lőnek / Ne rabtartó de rabja az időnek”. Ez egyrészt felszólítás a halállal való tudatos szembenézésre, másrészt a „Változtasd meg élted!” nilkei imperatívusz. Ennek tesz eleget a második rész, amely a nyelvnek az apokaliptikus látomás hatására *működésbe lépő* transzcendens távlatokat megnyitó képessége. A vers palimpszeszt, amelynek szövegét Beethoven *Fidelio*jának története adja a fogoly Florestan egyes szám első személyű szólamában.²⁶ A vers alapszituációja az opera zárójelenete, amelyben Florestant szerelme, Leonora (Fidelio) és Don Fernando, a kormányzó megszabadítja. Baka verse folytatja a Beethoven-művet, és a megszabadítók angyalaként, új szerepben egye-

²² Wö. i. m. 251–252.

²³ A „megnevezés mint léteremtő, létrehozó gesztus is visszajára fordul”. In: Nagy Gábor: A lírai én önértelmezése Baka István költészetében, 92.

²⁴ Wö. Fried István: Baka István „benső világtere”, 137.

²⁵ Fried István: Egy és megkettőzöttség, 198.

²⁶ Wö. Szigeti Lajos Sándor: (De)formáció és (de)mitologizáció, 88.

sülnek:²⁷ „Félig hű asszonyod de félig káplár / Ki rangjelzést hord fénylő számyain”. Az angyallá válás metamorfózisában az operabeli földi világ égi világgá válik, ezért nemcsak az egygé vált két alak másvilágra való szabadulása groteszk, hanem az angyal ténykedése és az a másvilág is, ahová szabadultak. Ezért az „ekkor megérted véget ért a kín” sor egyrészt az önmegértés iróniájaként értelmezhető, másrészt az *időben megérni valamit* jelentés arra vonatkozhat, hogy az *En itt vagyok* című versben tapasztalt „Kéjek s kínok” nem szűnnek meg egy másik világban sem. Így Florestan szólama önironikusnak („Ez itt a menny és épp olyan ahogy / A prédikációkban hallhatod”; „Ambróziád szeszmentes égi lőre”), az üdvözülés rezignált tudomásul vétele szarkasztikusnak minősül: „Bár ami nem gyötör nem is hevít / Nyugalmat kértél megtaláltad itt.” A vers végi nyugalom a versbeli alkotó nyugalmaként is értelmezhető, aki maszkokat öltve és bejárva a kultúra különböző rétegeit, eljutott a transzcendencia felemás voltának felismeréséhez, egyben annak kifejeződése is, hogy alkotóként megteremthette nyelvben önmaga transzcendens világát, tehát a költői szó eljutott önmaga maximumára, ami a szimbiózisként elgondolt nyelv és nyelvbeli alkotó érdeme és jutalma. A közönyös világgal, Úrral szemben a nyelv tesz igazságot, a szépség törvényét érvényesítve, és ez a legtöbb, amit alkotó és alkotás elérhet, hiszen a nyelv által tárul fel a világ értelme.²⁸

A *Van Gogh börtönudvarán* mintha visszalépés lenne az itteni világba a *Strófafákhoz* képest: a földi terrénumból megképződő perspektívára mintha azért lenne szükség, hogy hitelesítse a nyelven túli nyelvlét távlatából szóló versbeszédnek az eredetét, emberi-alkotói arcát, kínját. A lét, a nyelv dimenzióinak megnyitására tett kísérlet itt úgy történik, hogy a beszélő egy másik műalkotást interpretálva hajtja végre a világ- és önértelmezést, ami hagyományértelmezés is. A cím egyrészt arra utal, hogy az alkotó a teremtő, aki birtokolja a műalkotást, másrészt azt feltételezi, hogy az alkotó Philoktétészként műalkotásának a rabja, tehát az alkotás (folyamatként és létrehozott világgként) egyszerre jelenti az alkotói szabadságot és a lét korlátainak a felismerését. A cím újabb dimenziója az, hogy alkotó (Van Gogh) és alkotás (látvány) az első szakaszban egy hasonlat hasonlójában jelenik meg, és feltételez egy nézőt, a Van Gogh-mű²⁹ befogadjaként meghatározható lírai ént, aki az értelmezés révén a lét alapvető kérdéseit, az idő múlását gondolja végig. A vers tehát a katarzis artikulációja, és mivel műalkotás és befogadó horizontjának egybeolvadásáról van szó, a Van Gogh-képet megteremtő *Van Gogh börtönudvarán* című vers és beszélője részévé válik annak a viszonynak, amelyet a cím vet fel. A lírai én ugyanis a műalkotás nyújtotta katarziszban az idő múlását és börtön jellegét ismeri fel, amelyben ő is, és az idő is rab, reflektálva egyben saját nyelvlétének korlátaira: „Mint Van Gogh börtönudvarán, a tarka / Falak között, kopaszra nyírt rabok, / Úgy követik egymást, a sort betartva, / Társukkal – vélem – hetek, hónapok.” A börtönudvar képe nemcsak az idő poétikai teresítése, hanem létértelmező metafora is, amely a világegyetemre vonatkozik.³⁰ A körbejárás azt érzékelteti, hogy a célelvűséget felváltotta az örök visszatérés monotóniája: „Megyünk a rend szerint, csak körbe, körbe”. Az eleve elrendeltséget az is kifejezi, hogy nincs különbség a cella benti és lenti világa, illetve a kint világot jelentő udvar között, hiszen a „Kút ez az udvar” metafora a pokol képzetét asszociálja, és a létben fetregő embert kinevető „angyal-őreid” is az abszurd világ lefokozott lényei. Ha „nincs fent, se lent, csupán a kör”, akkor az ember sorsa az örök szenvedés a megváltódás vagy a sziszüphoszi értelemadás reménye nélkül, mert bár a létnek nincsenek etikai paraméterei, az el nem követett bűnök miatti büntetést neki kell elviselnie, amit Baka költészetének sátáni erővel rendelkező Istene mért ki rá: „Csak ez van, ez a zárt ud-

²⁷ Vö. Nagy Gábor: „... legyek tersedben asszonánc”, 123.

²⁸ Vö. Baka István: *Nyelv által a világ*, 288.

²⁹ Van Gogh *Börtönudvar* című művének hatását Szigeti Lajos Sándor összegezi. L. (De)formáció és (de)mitologizáció, 88.

³⁰ A Baka István életművén végigvonuló verstípusról van szó, amelyben az alapmetafora egyik eleme a világ vagy a világegyetem. Vö. Nagy Márta: *Baka István világterei*, 67.

var, melyet / Még Isten mért ki körzöje hegyével, / S ő szabta meg a büntetésedet." Az utolsó szakaszban az értelmező *hátrább lép* a képtől, és rámutatva a műre, reflektál: „Keringés tovább te is, akárcsak ők, / És várod a szabadulásodat.” A keringés várakozás, és maga a lét, ami a fel nem adás erkölcsét is jelenti, az abban való hitet, hogy egyszer vége lesz. A kiszolgáltatott embernek a halállal való szembenézés ad méltóságot. A lét rabságából való szabadulás reménye így azt sejteti, a bűnhődést egy másik dimenzióban felváltja a célelvűség. Ha nem, akkor egy újabb kör kezdődik, mint a *Sátán és Isten foglyában*.

Ez a kettős távlat válik láthatóvá akkor is, ha a verset olyan műalkotásként interpretáljuk, amely alkotó és mű viszonyára, a költői szóra reflektál. Ebben a megközelítésben a nyelv működik világként, a létértelmezés a nyelvre vonatkozó reflexió, a vers tehát önreflexió, amely számot vet minden korábbi előzményével. A Van Gogh művét szemlélő befogadó így nemcsak értelmező, hanem alkotó is, aki a *Van Gogh börtönudvara* című versse formálja reflexióját. A *Tájkép fohással* című versben még arra vágyakozik a költő-lírai én, hogy része lehessen az isteni alkotásnak, itt a nyelvben létezés a költői szó megnevező-felszabadító erejének távlata nélkül elviselhetetlen, ezért a versben létezés börtönudvarrá válik. Ha a *Tájkép fohással* vagy az *Én itt vagyok* reménye meg is hallgattatott, annak eredménye a *Strófafákban* a felemás transzcendencia, itt pedig az arra való rádöbbenés, hogy a metafora, a (míves) vers úgy őrzi a tökéletes nyelv képzetét, hogy nem engedi meg önmagához való teljes hozzáférhetőségét. Így marad a költőnek az alkotás szenvedés, és bár tudja, a költészet nem megváltó hatású, számára az egyetlen lehetséges magatartás a várakozásként metaforizált alkotás (mint folyamat) és a körként metaforizált vers, amely a végtelen kísértése, a teremtés miatti büntetés, és a végtelen ígérete, vagy (csak?) az állandó újakezdés (esélye-esélytelensége) újabb versekben.³¹

A létől és a nyelvtől megszabadulni, a létből és a nyelvből a léten és a nyelven túliba vágyó lírai én hangja szólal meg a ciklus utolsó versében, a *November angyalához* című ódai emelkedettséggű költeményben. A lírai én azért könyörög, hogy megtapasztalhassa a halálban feltárló-megvillanó transzcendenciát,³² a nyelven túli nyelvet: „Jöjj el hozzám, ködpeplumodban és / Krizantém-ölel, őszöm angyala!” Az életműbeli történetének összegzését³³ is jelentő angyal motívum az isteni természet megjelenítője, annak a más-/túlvilágnak a jelképe, amelyhez „a benső világtéren kell áthaladnia a költőnek, hogy föllehessen a lét általa keresett igazságát”.³⁴ A lírai én hozzá fohászkozik. Imájában a temető, temetés képzetköréhez tartozó motívumok mellett (krizantém, lefelé fordított fáklya, kő) megjelenik a peplum mint ókori lengő női ruha, amely az angyalt női princípiumként antropomorfizálja, így a halálra való vágyakozás nem választható el az élettől, a kedves utáni szerelmi vágyakozástól, és az anya-fiú kapcsolat is megidézi:³⁵ „Fejem öledbe hajtánám.” Ezzel együtt sem az életért, hanem a halálban való létért könyörög: „Lennék halottad, s úgy élnék veled, / (...) / S bár szemgolyód fehér, akár a gipsz, / Poromból támaszt föl tekinteted.” Ahogyan az *Én itt vagyok* című versben Európé és Marsz üász kőből való újraéledésüknek köszönhetik versbéli létüket, hasonló szerepet szán a lírai én itt is a megszólított angyalnak.³⁶ Nem a halál felől szemlélt lét paradoxona válik hangsúlyossá, hanem a kettőnek együtt értelmezhető jelentése,³⁷ ugyanis „a szoborangyal pillantásától halottaiból feltámadó lírai én biztatja hasonlóra azt, akiben társra látszik lenni”:³⁸ „Jöjj el hozzám, november angyala! / Halottak

³¹ A vers létösszegező és önreflexív karakteréről l. Fried István: *Egy és megkettőzöttség*, 197.

³² W. Nagy Gábor: „... *legyek versedben asszonánc*”, 242.

³³ W. Szigeti Lajos Sándor: *(De)formáció és (de)mitologizáció*, 89.

³⁴ Fried István: Baka István „benső világtere”, 124.

³⁵ W. Nagy Gábor: „... *legyek versedben asszonánc*”, 242.

³⁶ W. Szigeti Lajos Sándor: *(De)formáció és (de)mitologizáció*, 89.

³⁷ W. Fried István: Baka István „benső világtere”, 124.

³⁸ Szigeti Lajos Sándor: *(De)formáció és (de)mitologizáció*, 89.

napja elmúlt, – élni kell! / S ha élni kell, a kő is énekel”. A *Pügmalión* című vershez képest a *November angyalához* című versben megvalósulni látszik az, hogy a szobor műalkotásléte időtlenségéből élővé, egyben időtlenített műalkotáslétté avatja a halál utáni/nyelven túli létben az ént, a verset, amely a kölcsönösség jegyében megeleveníti a kő érzéseit. Így lesznek/lennének egyszerre alkotók és műalkotások, akik egymás tükörképeiként megszólaltatják egymásban saját fájdalmukat és a másikat.³⁹ A költészet drámája azonban nem marad el. A felszólító mondatokban artikulálódó könnyörgés, valamint a halál utáni, a műalkotás-létben végbemenő egyesülés iránti lelkesedést megszakító kérdő mondat ugyanis azt érzékelteti, nincs tökéletes bizonyosság: „Halotti mécs, öröklét lángja tán?” A kérdésre adott válasz bizonytalan, hiszen nem jön, nem jöhet létre a ráismerés a szavak értelmére, a megnevezés titkára.⁴⁰ A szeretőhöz vagy az anyához való megtérést kifejező gesztusnál („Mindegy! Fejem öledbe hajtánám.”) erősebb a kétely abban, hogy a halál írnia teljessé az életet, műalkotássá kerekítve azt, beszöve a költészet esendő nyelvét egy isteni poétika regiszterébe. Ez a következtetés pedig éppen a költői szó, a vers és Baka István költészetének ars poeticájára, működési elvére irányítja a figyelmet, amelyben „a halál felől a létre nyitott magatartás fogalmazódik meg, olyan költői teremtő aktus, amely a halállal eljegyzett szavak létbeliségét fejt ki a jelentésekből. (...) a szó felől tekintett világ bír jelentéssel, a kulturális emlékezet segítségével rendezhető folyamattá, jelentéssel bíró történéssé az, ami annak előtte vagy részleges érvényességű volt e költészet számára, vagy összefüggéstelen halmozokként értelmezhetetlenül várt, hogy valaminő rend értelmével lássa el valaki (a teremtés aktusát utánozva, azaz a szavak jelentésrétegeit feltárva).”⁴¹

Szakirodalom

- Bagi Ibolya: Ízekre szedve. Baka István: Jeszenyin az Angletterre-ben, in: Bombitz Attila (szerk.): *„Égtájak célkeresztjén”*. *Tanulmányok Baka István műveiről*, Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2006, 125–135.
- Baka István: Nyelv által a világ. Beszélgetőtárs: Balog József, in: *Baka István művei. Publicisztikák, beszélgetések*, Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2006, 285–296. A szöveget gondozta és az utószót írta: Bombitz Attila
- Bazsányi Sándor: „Vadat és halat, s mi jó falat / szem-szájnak ingere...”. A felzabáltatás metaforája Baka István költészetében, in: Bombitz Attila (szerk.): *„Égtájak célkeresztjén”*, i. k., 57–67.
- Fried István: Baka István „benső világtere”, in: Uő: *Árnyak közt mulandó árny. Tanulmányok Baka István lírájáról*, Tiszatáj Könyvek, Szeged, 1999, 109–139.
- Fried István: Egy és megkettőzöttség, in: Uő: *Árnyak közt mulandó árny*, i. k., 186–205.
- Nagy Gábor: A lírai önértelmezés Baka István költészetében, *Hitel*, 1995/7., 87–94.
- Nagy Gábor: *„... legyenek versedben asszonánc”*. *Baka István költészete*, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2001
- Nagy Márta: Baka István világterei, in: Bombitz Attila (szerk.): *„Égtájak célkeresztjén”*, i. k., 67–77.
- Szabó György: *Mitológiai kislexikon*, Könyvkuckó Kiadó, Budapest, 1998
- Szigeti Lajos Sándor: (De)formáció és (de)mitologizáció. Baka István angyalainak tündöklése (és bukása?), *Tiszatáj*, 1998/7., 71–92.
- Szigeti Lajos Sándor: Háborús téli éjszaka. Baka István Ady-maszkjai, *Hitel*, 1998/8., 87–99.

³⁹ Vö. Fried István: Baka István „benső világtere”, 134.

⁴⁰ Vö. i. m. 124.

⁴¹ I. m. 124–125.

